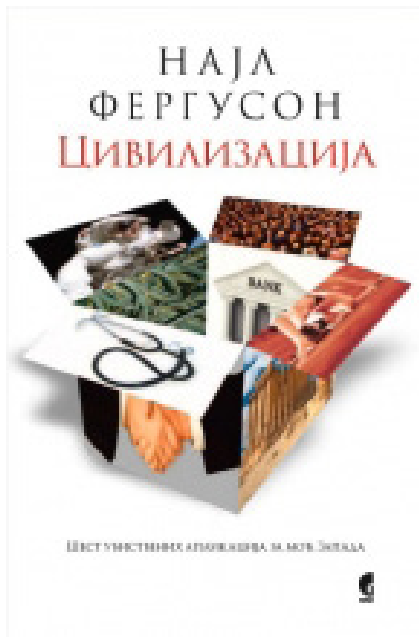

Милена Пешић*

Институт за политичке студије, Београд

ЦИВИЛИЗАЦИЈА - ШЕСТ УБИСТВЕНИХ АПЛИКАЦИЈА ЗА МОЋ ЗАПАДА

Приказ књиге: Најл Фергусон, *Цивилизација*, Службени гласник, 2013, 446 стр.

Цивилизација, Најла Фергусона у преводу Невене Мрђеновић, представља импресивну историографску студију западноевропске цивилизације. Полазећи од питања шта је то што је овој

цивилизацији омогућило да последњих пет векова завлада остатком света, историчар – кога Тајмс сматра најбриљантнијим у својој генерацији – пружио је на 436 страница одговор у чему се тачно састојала надмоћ Запада. Сложеност Фергусоновог аналитичног одговора налагала је мултидисциплинарни приступ у проучавању, што за аутора оваквог формата није представљало проблем. У његовом историографском калейдоскопу савршено су се сложиле појединости политичке, војне, економске, културне, интелектуалне и међународне историје, смештене у велики распон времена и простора.

Садржај комплексног Фергусоновог одговора на питање о претпоставкама, разлозима и начинима доминације Западне цивилизације над осталим тематски је подељен на шест целина, према шест „убиствених“ апликација које су је, по аутору, омогућиле. То су: конкуренција, наука, имовинска права, медицина, потрошачко друштво и радна етика. Конкуренција, која подразумева децентрализацију, како политичког тако и економског живота, представљала је по Фергусону „лансиру рампу“ за националне државе и капитализам. Наука, као начин проучавања, разумевања и мењања света природе, пружила је Западу значајну војну надмоћ у односу на остатак света. Имовинска права, као саставни део оптималног система друштвеног и политичког поретка, заснованог на правима приватне својине и представништву у изабраним законодавним телима, омогућила су заштиту приватне својине и мирно решавање сукоба међу власницима имовине. Медицина је као грана науке значајно допринела побољшању здравља и продужењу животног века, како у западњачким друштвима тако и у њиховим колонијама. Потрошачко друштво, као „начин материјалног живљења“ (37) у којем производња и куповина робе широке потрошње има централну економску улогу, била је претпоставка индустријске револуције. Коначно, радна етика, како је Фергусон схвата као „морални оквир и начин деловања који могу да се изведу (између осталог) из протестантског хришћанства“ (37), својеврсног „лепка“ за динамично и потенцијално нестабилно друштво, учинила је западњаке способним да споје екстензивнији и интензивнији рад са вишим стопама штедње, што је омогућило постојану акумулацију капитала.

Наведене тематске целине представљају само најопштије оквире Фергусонове аргументације о петовековној надмоћи Запа-

да. Садржај књиге чини једна велика, хронолошки организована прича о историји света, у којој је доминација Запада појава коју аутор непрестано објашњава. Стога књига садржи мноштво мањих прича, „микроисторија“ посредством којих се, компаративним погледом на западну и источњачке цивилизације, као и на интеракцију цивилизација једних са другима, трага за одговором на централно питање у њој.

Полазећи од институција као кључних разлика међу цивилизацијама у периоду између 15. и 16. века, Фергусон је дао генезу развоја западне премоћи, као и источњачке стагнације. Приказујући супериорну Кину из доба династије Минг и Османску империју на врхунцима моћи када је у два наврата опседала Беч, аутор је показао како су историјске околности, географске и културне разлике утицале на формирање кључних институционалних разлика међу цивилизацијама, а ове пак на динамику њиховог развоја, односно стагнације.

Непрестани сукоби међу водећим западноевропским државама (Енглеска, Француска, Пруска, Шпанија) ма колико били разорни имали су за последицу три кључне користи. Међусобни ратови подстицали су иновације у војној технологији, мотивисали зарађене државе да постају успешније у прикупљању прихода (методама владиног позајмљивања) и изнад свега онемогућавали било којег европског монарха да постане довољно јак и забрани поморска истраживања. Напротив, сви европски владари охрабривали су трговину, освајања и колонизацију. Дух такмичења одликовао је не само односе међу државама већ и динамику живота у њима. Градови који су често имали самосталну управу такође су били у конкуренцији за моћ, како с круном тако и међусобно. Ово вишеслојно такмичење било је подстицај развоја, напредовања технологије и поморске трговине.

Насупрот западноевропским државама, Кину нису одликовали ни трговачки апетити ни конкурентски друштвени односи и сукоби. Најједноставнији разлог за то Фергусон види у географским одликама Кине која је имала три велике реке које су све текле са запада на исток. Такав положај олакшавао је монголске пљачкашке походе, те је Кини јединство било преко потребно. Насупрот томе, Европу је одликовало мноштво река које теку у различитим правцима, а осим тога и планински венци, попут Алпа и Пирине-

ја, као и бројне густе шуме и мочваре, те је било мање потребе за јединством.

Кинеска цивилизација је, супериорна још давно пре периода Минг, имала претензије да овлада светом путем технолошких иновација. Штампарска преса, као и први механички сат измишљени су у Кини у 11. веку. Много пре тога у Кини су изумљени ротерхемски плуг, сејалица, висока пећ. Кинези су први направили револуцију у производњи текстила, а свој најчувенији проналазак барут користили су за производњу копнених и подморских мина, ракета и ђулади. Кинеска флота била је веома моћна, а имали су и производе за којима су жудели трговци у Индијском океану (порцулан, свила, бисери, драго камење, слоновача, мошус, бибер).

Након смрти цара Јунглеа 1424. забрањена су, међутим, сва океанска путовања, упркос томе што су бродови кинеске флоте остварили велики успех, стигавши до источне обале Африке. Ова забрана означила је затварање Кине и за трговину и за прекоокеанска истраживања. Затварање у себе тако сложеног и густо насељеног друштва попут Кине било је фатално. То се очитовало након слома система династије Минг, који је створио висок ниво равнотеже, а након чијег су урушавања рат и епидемије смањиле број становника у Кини за 35-40 процената. Импресиван споља а крхак изнутра, овај статични друштвени поредак, који је дословно престао да се иновира, постао је замка која се затворила чим се било шта у њему пореметило.

Слична судбина задесила је и Јапан после 1640. године у време шогуната Токугава и политике строгог издвајања. Насупрот источњачком затварању, трансатланска трговина донела је Енглеској нове намирнице попут кромпира и шећера, бакалара и харинге. Колонизација је омогућила иселавање вишка становника, што је довело до раста продуктивности, прихода, побољшање исхране и чак раст Енглеза у висину. Кинеско и јапанско окретање од спољне трговине ка интензивирању производње пиринча резултирало је тиме да са растом броја становника приход опада, као и квалитет исхране, висина људи и продуктивност.

Полазећи од аргументације тезе да Запад дугује средњовековном муслиманском свету и очување класичног знања и рађање новог знања из области картографије, медицине и филозофије, математике и оптике, Фергусон је показао какве је далекосежне последице по Османско царство имало његово искључивање из

токова даљег научног напретка. Реформација и револуционарна улога штампарске пресе биле су кључне иновације које су претходиле индустријској револуцији. Штампa је осим Лутеровог учења брзо ширила и друга учења. До 1500. године у штампa се појавило више од хиљаду дела из области науке и математике, медицине. Интелектуалне иновације биле су бројне (Хуков микроскоп и микрографија као манифест новог емпиризма; Њутнова и Лајбница ексperimentисања у утврђивању математичких односа; Декартово и Спинозино одбацивање традиционалне теорије о перцепцији и разуму) и оне су омогућиле рођење модерне анатомије, астрономије, биологије, хемије, геологије, геометрије, математике, механике и физике.

До половине 17. века, како истиче Фергусон, штампарска преса и све поузданија поштанска служба удружиле су се да створе изванредну мрежу која је била моћнија од било чега другог што је постигла заједница зналаца Европе. Крај 17. века било је време убрзаних напредака у две кључне области – природној филозофији и политичкој теорији, што је резултирало дубинским променама у начину на који је западњачки ум перципирао природу и власт (Њутн објављује своје „Принципе“, Лок „Другу расправу о влади“).

Османлијско царство остало је затворено за све ове интелектуалне напретке. Разлог томе био је неограничен суверенитет који је религија имала у муслиманском друштву. Она је била узрок одупирању муслиманског света према новим научним открићима, штампa и истраживањима. Тако је, након свега пет година од изградње Такијудинове опсерваторије султан наредио њено рушење. За то време су у Европи хришћанске цркве попуштале у строгости према слободи истраживања, штавише наука и власт улазиле су у партнерство. Растућа војна надмоћ Запада била је заснована на побољшањима у примени науке о ратовању и рационалности у управљању друштвом.

Међу бројним структурним проблемима који су узроковали опадање Османског царства Фергусон је издвојио фискалну и монетарну кризу, велике трошкове султановог двора и јаничара, религијски сукоб између ортодоксних свештеника и суфи мистичара, корупцију која је резултирала негативном селекцијом припадника османске бирократије и, као један од најважнијих, опадање квалитета самих султана. Посредством контрастног приказа двају типо-

ва владара – источњачког султана и европског монарха, оличеног у фигури Фридриха Великог, Фергусон је осликао и културолошке и политичке и војне разлике између источне цивилизације на заласку и западне која је освајала примат.

Прича о колонизацији Америке, Фергусону је у књизи послужила да развије своје аргументе о праву приватне својине, развоју медицине и потрошњи као „убиственим“ апликацијама за моћ Запада. Приказом разлике између шпанске колонизације Јужне Америке и енглеске колонизације Северне Америке аутор је желео да покаже колико карактер друштва/цивилизације, као и његов развој зависе од институција. Под институцијама Фергусон подразумева правила, законе и установе које усмеравају понашање људи.

Овде је реч пре свега о владавини закона, односно неповрединости индивидуалне слободе и безбедности права на личну имовину, обезбеђену представничком, уставном влашћу. То је по аутору био пресудни разлог због којег је британска колонизација произвела боље економске резултате него шпанска. Разлика у колонизованим поднебљима севера и југа Америке, као и друге разлике двеју колонизација неупоредиво су мање значајне у односу на институционалну.

Причајући причу о настајању Новог света, Фергусон је показао изузетан приповедачки дар, употпуњен историчарским смислом за хронологију и повезивања која откривају наличје појава, осликавајући и бруталност једног света који је настајао уништавањем других, али и ентузијазам који му је удахнула нада у бољи живот. Застрашујућу безочност поретка који је постајао захваљујући мукотрпном робовском раду донекле ублажава прича којом се аргументује теза о развоју медицине као једној од шест кључних претпоставки превласти Запада. Ту се, међутим, у контексту приказа колонизације Африке, уз цивилизацијске тековине вакцинасања и искорењивања разних заразних болести сусрећемо и са наличјем развоја науке, еугеником. Реч је псеудонаучним основама расизма, које су утемељивале расну сегрегацију а које су нацисти повезали са идејом „расне хигијене“, развијајући монструозна генетска истраживања на људима и начине уништавања припадника „инфериорних“ раса.

Поглавље посвећено потрошњи, које следи након тешких поглавља испуњених приказом свирепих наличја цивилизације, доноси неку врсту олакшања читаоцу. Један од разлога је можда и тај

што само потрошачко друштво одликује његова наизглед неодољива привлачност, како истиче аутор. Интересантнији од приче о „индустријској еволуцији“ коју је отпочела Енглеска унапређивањем текстилне производње и развоју потрошачког друштва свакако су пасажии посвећени илустрацији ауторове тезе да је подражавање стила западног одевања много више од одеће. Реч је свакако о присвајању не само дела идентитета, већ и целокупне популарне културе која се шири посредством музике, филмова, реклама за освежавајућа пића и брзу храну. Ова популарна култура садржи својеврсну поруку о слободи, праву човека да се облачи, храни и забавља по својој вољи, без обзира на то што је тај лични избор сличан избору милиона других људи. У основи реч је комерцијализованој верзији демократије, јер се праве само они производи који се људима заиста допадају, и о капитализму, јер корпорације зарађују од продаје таквих производа.

Парадокс потрошачког друштва састоји се, по Фергусону, у томе што је овај економски систем, осмишљен да понуди бескрајан избор појединцу, завршио у хомогенизацији човечанства. Иронично интониране илустрације тезе о позападњачењу путем одеће одишу суптилним британским смислом за хумор. Прва је прича о јапанској револуцији у облачењу која је захватила империјалну елиту у време транзиционог Меиђи периода. Друга, цинично интонирана прича приказује шездесетосмаше европских престоница као френетичне противнике капитализма и америчког империјализма у Вијетнаму, обучене у тексас – амблемски продукт цивилизације против које су умали. Уз тексас, бескопромисна младеж ужива и музици „Стоунса“ и „Битлса“ које је такође изродила америчка поп-култура, узвикујући претеће пароле упућене „трулом капитализму“.

Не треба, међутим, закључити да из овог поглавља одсуствују озбиљне полемике са бројним ауторима, што је одлика читаве књиге. Овде средишње место добија учење Маркса и Енгелса које је Фергусон извргао руглу, а употпунио причом о поимама за тексас фармеркама која је владала иза „гвоздене завесе“. У поглављу посвећеном радној етици Фергусон је представио темељно Веберово схватање везе између протестантске етике и духа капитализма, истичући примере успеха католичких предузетника у Француској и Белгији који се опиру ауторовој поставци. То га, међутим, није спречило да поглавље заврши закључком који је изашао из Вебе-

ровог шињела. „Протестантизам је учинио да Запад не само ради, већ и да штеди и да чита. Индустриска револуција је свакако била производ технолошких иновација и потрошње. Али она је такође захтевала повећавање интензитета и трајања рада, у комбинацији са акумулацијом капитала путем штедње и улагања.“ (285).

Закључно поглавље посвећено је питању опстанка западне цивилизације. Настојећи да покаже како се тај процес опадања и пропасти цивилизације развија у свету сложених друштвених и политичких структура, Фергусон се, након успостављања могуће паралела са пропашћу Рима, и осврта на познате теоретичаре циклуса цивилизације, попут Викоа, Шпенглера, Тојбија и других, враћа начелима историјског објашњења. Водећа теза Фергусонове књиге гласи да су цивилизације веома сложени системи, сачињени од огромног броја саставних делова, који су у међусобним односима и симетрично организовани. Како то аутор илуструје, њихова грађа више личи на термитњак у Намибији него на пирамиду Египта. Цивилизације функционишу негде између реда и нереда, на ивици хаоса. Овакви системи, иако могу да изгледају као да функционишу прилично стабилно, неко време, заправо се стално прилагођавају. Наизглед у равнотежи, цивилизације досежу тренутак када постају „критичне“. Мали поремећај може да покрене прелаз ка кризи.

Тумачећи ситуацију последње светске економске кризе, проблематичну фискалну политику Сједињених Држава и вртоглаво брзу индустријску револуцију у Кини, која је њену економију развила до тих размера да је данас постала главни финансијски поверилац Америке, Фергусон поставља питање о могућности источног преузимања цивилизацијског првенства. Аутор одбацује Хантингтонову тезу о томе да ће 21. век карактерисати „судар цивилизација“ у којем ће се Западу супротставити „кинески“ Исток и муслимански шири Средњи исток, а можда и православна цивилизација бивше Руске империје. Слабашни аргумент против Хантингтоновог модела је тај што се он до сада није остварио. Како аутор истиче, од краја хладног рата није било повећања броја ратова међу цивилизацијама (изузев њих девет уколико таквима сматрамо сукоб муслиманске и немуслиманске стране).

Фергусон завршава књигу без јаснијих одговора о судбини Западне цивилизације, задовољавајући се релативно оптимистичном и пригодном констатацијом да Западна цивилизација још увек

нуди људским друштвима најбољи могући скуп социјалних, економских и политичких институција, упркос бруталности империјализма и баналности потрошачког друштва. Питање није ли права претња то што смо изгубили веру у цивилизацију коју смо наследили од предака представља реторичку фигуру згодну да се њоме заврши књига у којој су изузетно успешно, свеобухватно и луцидно опсервирани разлози премоћи Западне цивилизације, а мало тога заиста речено о њеним перспективама.